

*До спеціалізованої вченої ради
Д 26.007.03 у Національній академії
внутрішніх справ*

03035, м. Київ, пл. Солом'янська, 1

ВІДГУК

офіційного опонента

на дисертацію Таран Наталії Григорівни

«Суб'єкт злочину у кримінальному праві України:

теоретичні та прикладні аспекти»,

подану на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук

зі спеціальності 12.00.08 – кримінальне право та криминологія;

кримінально-виконавче право

Актуальність теми дослідження. У структурі складу злочину такий його елемент, як суб'єкт злочину, завжди займав і продовжує займати (особливо на сучасному етапі розвитку кримінального права) важливу й вирішальну позицію, без урахування якої не можливо здійснити належну кримінально-правову характеристику відповідного злочину, його складу, а також інших елементів та ознак, здійснити правильну кваліфікацію вчиненого суспільно небезпечного діяння, визначити та застосувати покарання й інші заходи кримінально-правового характеру, встановити взаємозв'язок з багатьма нормами та інститутами не лише кримінального права, але й інших галузей прав, тощо. Загалом кримінально-правовий аналіз інституту суб'єкта злочину орієнтується на текст КК України, який формалізує всі його ознаки. Однак, поза увагою залишаються змістовні аспекти, які перетворюють формалізовану модель суб'єкта злочину (як загального, так і спеціального) в дійсного учасника суспільних відносин, які охороняються українським законодавством.

Попри вагомий внесок низки вітчизняних і зарубіжних вчених в розроблення питань суб'єкта злочину, залишається значна кількість невирішених питань, які потребують розв'язання, зокрема пов'язаних з поняттям суб'єкта злочину, визначенням осудності, неосудності, обмеженої осудності, віку, з якого настає кримінальна відповідальність тощо, з метою

ВДСД НАВС	
Вх. №	20 18
кількість аркушів:	11
осн. док.	додаток

підвищення ефективності застосування кримінального законодавства та посилення кримінально-правової охорони суспільних відносин.

Складність уявлення та розуміння питань про суб'єкт злочину зумовлена різноманітними чинниками. Проблемним є й надзвичайна варіативність суб'єктів кримінальних правопорушень, а отже й труднощі звітності щодо кримінальної статистики в Україні¹. Крім того, кримінальне законодавство низки країн взагалі не містить положень щодо загального суб'єкту злочину (окрім, можливо, віку, з якого особа може чи до якого особа не може притягуватися до кримінальної відповідальності), не кажучи вже про спеціальний суб'єкт чи його окремі види². Усе перераховане вище й зумовило актуальність і необхідність комплексного доктринального дослідження відповідних кримінально-правових питань щодо суб'єкта злочину та стало передумовою вибору Н.Г. Таран теми дослідження.

Зазначимо, що у науці кримінального права України питання про теоретичні та прикладні аспекти суб'єкта злочину підіймалися не вперше і були предметом пізнання на рівні низки дисертаційних досліджень, однак в такому ракурсі, як вони були сформульовані у межах розділів і підрозділів дисертації Н.Г. Таран, як вони були розкриті на підставі реалізації теоретичної та емпіричної бази, ймовірно, їх ніхто до цього так не розглядав. У результаті окреслені питання мають своє унікальне значення, становлять собою індивідуальне та комплексне наукове дослідження, набули своєї завершеної й концептуальної форми. Отже, у даній кандидатській дисертації створено обґрунтоване наукове уявлення про теоретичні та практичні проблеми суб'єкта злочину, зокрема ті, що стосуються диференціації віку, з якого настає кримінальна відповідальність, розмежування неосудності та обмеженої осудності, класифікації спеціальних суб'єктів злочинів, відповідальності юридичних осіб тощо.

Ступінь обґрунтованості та достовірність наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації, обумовлена тим, що Н.Г. Таран здійснила відповідальну, системну та належну наукову розробку питань про теоретичні та прикладні аспекти суб'єкта злочину у кримінальному праві України, необхідною мірою показала свій науковий потенціал, здатність послідовно й логічно реалізувати покладену в основу його роботи концепцію, формулювати важливі висновки, обґрунтувати

¹ Шехавцов Р. М., Хавронюк М. І. Звіт щодо кримінальної статистики в Україні. К., 2019. с. 7

² Ландіна А. В. Спеціальний суб'єкт злочину: порівняльно-правовий аспект. *Вісник Асоціації кримінального права України*. 2018. № 1(10). С. 59.

практичне значення вироблених ним пропозицій, моделювати перспективні завдання для майбутніх дослідників.

Метою представленої дисертації є комплексне розв'язання теоретичних і практичних питань кримінальної відповідальності суб'єкта злочину, формування на цій основі науково обґрунтованих рекомендацій щодо вдосконалення теорії кримінального права, положень чинного законодавства і практики його застосування. Для досягнення поставленої мети авторка правильно, як уявляється, визначила наукові завдання, об'єкт і предмет дослідження, акцентував увагу на методологічній базі наукового пошуку.

Репрезентативними є теоретична, нормативно-правова та емпірична бази дисертації (зокрема, дисертантка самостійно: вивчила 200 кримінальних проваджень, розглянутих судами різних інстанцій у період 2015–2018 рр.; офіційну статистику ГПУ, Верховного Суду України, Державної судової адміністрації України та інших уповноважених органів про виявлення, розкриття, розслідування злочинів проти власності та розгляду відповідних справ у 2005–2018 рр.; результати анкетування 260 слідчих Національної поліції в м. Києві, Вінницькій, Житомирській, Київській, Полтавській, Рівненській, Хмельницькій, Черкаській та Чернігівській областях).

Під час дослідження використані загальнонаукові, спеціально-наукові та філософські методи пізнання правових явищ, зокрема: діалектичний, історико-правовий, компаративний, формально-логічний, статистичний, системний, логічного узагальнення та поділу понять, системного аналізу, моделювання. Їх застосування обумовлено комплексним підходом, що дало дисертанту можливість досліджувати проблеми в єдності їх соціального змісту і юридичної форми.

У дисертації наявні широка наукова дискусія, аналіз даних кримінальної статистики, різноманітних кримінально-правових ідей і поглядів вітчизняних і зарубіжних вчених-правників, а також низки історичних джерел, що мають кримінально-правове значення.

Зважаючи на викладене, висновки та рекомендації, що сформульовані в дисертації, мають високий ступінь достовірності й обґрунтованості, що підтверджується обсягом і надійністю використаних авторкою наукових праць, застосуванням загалом правильної методології дослідження, здійсненню наукових дискусій, відповідним науково-прикладним рівнем роботи, вагомою джерельною базою.

Наукова новизна роботи полягає в тому, що дисертаційне дослідження є однією із перших спроб комплексно, на основі аналізу наукових поглядів

вчених і норм чинного законодавства України визначити теоретичні та прикладні аспекти кримінальної відповідальності суб'єктів злочинів в Україні, та на основі та на основі узагальнення найбільш позитивного зарубіжного досвіду, запропонувати авторське бачення шляхів удосконалення положень про суб'єкт злочину, який є одним з ключових елементів складу злочину. У результаті проведеного наукового дослідження сформульовано ряд нових наукових положень і висновків.

Насамперед, особливої уваги заслуговує позиція дисертантки про те, що сучасне визначення суб'єкта злочину відповідає поняттю загального суб'єкта, а також її пропозиція щодо нового поняття «суб'єкт злочину» – фізична, осудна або обмежено осудна особа, яка вчинила злочин, у віці, з якого відповідно до положень КК України може наставати кримінальна відповідальність, та яка, у випадках передбачених КК України, характеризується додатковими ознаками. Не можна не погодитись із тим, що положення ст. 18 КК України потрібно деталізувати такою ознакою суб'єкта злочину як обмежена осудність, прямо перебачивши її у вказаній нормі.

Здобувачка цілком обґрунтовано акцентує увагу на необхідності вивчення зарубіжного досвіду регулювання положень про суб'єкт злочину. Аналізуючи позитивний та негативний досвід країн романо-германської, англо-саксонської, далекосхідної та мусульманської правових сімей, робить деякі важливі узагальнення. Зокрема, наявна кримінальна, адміністративна та квазікримінальна відповідальність юридичних осіб (у ряді країн романо-германської та англо-саксонської правових сімей); присутня детальна диференціація віку кримінальної відповідальності, при якій вік, закріплений у нормі кримінального закону, не обов'язково тягне за собою призначення кримінального покарання, натомість, можуть бути застосовані заходи виховного характеру, адміністративна відповідальність або інший вид кримінально-правових заходів (країни романо-германської та далекосхідної правових сімей); відсутність чітких ознак суб'єкта злочину (деякі країни романо-германської правової сім'ї).

Важливе значення з теоретичної точки зору має те, що авторкою була відмічена важливість встановлення історичних передумов та особливостей становлення поняття «суб'єкт злочину» у кримінальному праві на територіях України, насамперед ті, що стосуються генези понять «злочинець» та «особа, яка вчинила злочин», градації віку суб'єктів злочинів, співвідношення термінів «неосудності» та «обмеженої осудності», юридичного закріплення поняття «суб'єкт злочину» й тлумачення його ознак. Всі отримані історичні

узагальнення, беззаперечно, позитивно впливають на загальний рівень розуміння суб'єкта злочину та його ознак. Авторка також цілком слушно зауважує, що при формуванні поняття «суб'єкт злочину», потрібно виходити з його історичних передумов, сучасних потреб та можливостей подальшого впровадження на практиці.

Заслуговує на увагу позиція дисертантки щодо необхідності більш детального вивчення спеціального суб'єкта злочину та його ознак. Цікавими також є різні підходи вчених до визначення поняття спеціального суб'єкта злочину, які представлені та проаналізовані в науковій роботі. На основі чого запропоновано визначити у КК України спеціальний суб'єкт, як фізичну осудну або обмежено осудну особу, яка вчинила злочин у віці, з якого може наставати кримінальна відповідальність, та наділена додатковими ознаками, визначеними в нормах Особливої частини КК України.

Позитивним є те, що авторка детально охарактеризувала обов'язкові та додаткові ознаки спеціального суб'єкта злочину, розпочала наукову дискусію про різновиди додаткових ознак спеціального суб'єкта та можливість їх класифікації у групи за певними критеріями. Також не залишено поза увагою службову особу, як спеціального суб'єкта злочинів різних видів, при цьому акцентовано на доречності вживаного в законодавстві терміну службової особи, його співвідношенні з посадовою особою, а також вивчено закордонний досвід кримінально-правового врегулювання діянь вчинених службовими особами. В результаті чого зроблено висновок, що єдиного терміну чи позиції щодо визначення поняття службової (посадової) особи в іноземному законодавстві немає. Також наведено приклади, що у кримінальних законах багатьох держав спеціальні «термінологічні» розділи, глави чи статті розкривають такі поняття: «громадянин», «представники влади», «представники громадськості», «начальник» (КК Білорусі), «воїн», «призовник» (КК Литви), «медичний працівник» (КК Іспанії), «суддя», «підприємець», «капітан судна», «екіпаж» (КК Голландії) тощо.

Теоретичне та практичне значення дисертації полягає в тому, що сформульовані й аргументовані в дисертації теоретичні положення, висновки та пропозиції вже використані у:

– *науково-дослідній сфері* – для подальшої розробки наукових положень про суб'єкт злочину, його теоретичні та практичні аспекти (акт впровадження результатів дисертаційного дослідження у наукову-дослідну діяльність Науково-дослідного інституту публічного права від 22 червня 2019 р.);

– *правотворчості* – для надання пропозицій щодо вдосконалення положень КК України, інших галузевих нормативно-правових актів, нормативного забезпечення діяльності правників (акт впровадження Інституту законодавства Верховної Ради України від 29 грудня 2018 р. № 22/642-1-15);

– *освітньому процесі* – при викладанні курсу «Кримінальне право України. Загальна частина», «Кримінальне право України. Особлива частина», «Теорія кваліфікації злочинів» та похідних від них спеціальних курсів у юридичних закладах вищої освіти й факультетах, а також при написанні монографій, підручників, посібників (акт впровадження Національної академії внутрішніх справ від 20 червня 2019 р.);

– *правозастосовній діяльності* – у процесі вдосконалення практичної діяльності підрозділів Національної поліції України при кваліфікації суспільно-небезпечних діянь та притягненні винних осіб до юридичної відповідальності (акт впровадження Головного слідчого управління Національної поліції України від 16 січня 2019 р.).

Основні положення дисертації з достатньою повнотою викладені авторкою у 13 наукових публікаціях, з них п'ять статей у виданнях, включених МОН України до переліку фахових наукових видань з юридичних наук, дві – в закордонних юридичних виданнях (Словацька Республіка, Киргизька Республіка), шість – тези наукових доповідей, які оприлюднені на науково-практичних конференціях. Зазначимо, що положення, які викладені в дисертації, висновки та пропозиції є самостійним доробком авторки. Про належний рівень публікацій дисертантки за темою дисертації говорить і те, що вони увійшли в науковий обіг, на них є посилання в наукових працях інших авторів. У публікаціях достатньо відображені всі розділи дисертаційного дослідження.

Автореферат дисертації ідентичний за змістом з основними положеннями самої дисертації.

Дисертація та її автореферат оформлені відповідно до вимог МОН України.

Дисертанткою по-новому вирішена значна кількість теоретичних питань теми дослідження, які є суттєвим внеском у науку кримінального права та свідчать про теоретико-прикладне комплексне дослідження суб'єкта злочину та його ознак за законодавством про кримінальну відповідальність. Окреслено та висвітлено ряд теоретико-прикладних питань. Ґрунтуючись на вивченні історичного генезису інституту суб'єкта злочину, спираючись на

теоретичні основи та враховуючи позитивний та негативний іноземний досвід, запропоновано низку змін до законодавства про кримінальну відповідальність. Передусім вони окреслюють межі удосконалення ст. 18 «Суб'єкт злочину» КК України.

Загалом у розділі 1 дисертації **«Кримінально-правовий зміст, історичні та порівняльно-правові засади дослідження суб'єкта злочину в кримінальному праві»**, який складається з трьох підрозділів, висвітлені положення про сучасний стан дослідження питань про суб'єкт злочину в теорії кримінального права, генезу положень про суб'єкт злочину в законодавстві про кримінальну відповідальність України, а також поняття суб'єкта злочину у законодавстві про кримінальну відповідальність. Зокрема, встановлено, що суб'єкт злочину як одне з ключових понять кримінально-правової науки розвивалося в межах трьох шкіл кримінального права: антропологічної, класичної та соціологічної, основні ідеї яких безпосередньо відобразилися на розумінні суб'єкта злочину, його основних елементів та ознак. Загальна тенденція генези поняття «суб'єкт злочину» полягає в тому, що з плином часу в нормативно-правових документах це поняття набувало чіткості, визначеності, а також певних ознак, в межах яких особа могла бути притягнута до кримінальної відповідальності. За результатами ґрунтовного аналізу низки історичних нормативно-правових актів, запропоновано виділити п'ять періодів розвитку поняття суб'єкта злочину за критерієм законодавчого закріплення вказаного поняття. Проведено паралелі між теоретичним обґрунтуванням та законодавчим формулюванням суб'єкта злочину, запропоновано уточнити визначення подане у ч. 1 ст. 18 КК України шляхом конкретизації ознак суб'єкта злочину, та законодавчо закріпити термін «загальний суб'єкт злочину» поряд з «суб'єктом злочину» та «спеціальним суб'єктом злочину». Розглянуто питання, яке в світлі останніх кримінально-правових новацій має першочергове значення – існування поняття «суб'єкт кримінального правопорушення» та його співвідношення з суб'єктом злочину.

Розділ 2 дисертації «Кримінально-правові ознаки суб'єкта злочину», який складається з трьох підрозділів, включає розгляд положень про фізичність як ознаку суб'єкта злочину, осудність, неосудність та обмежену осудність, вік, з якого може наставати кримінальна відповідальність. Дисертанткою встановлено, що суб'єктом злочину має бути виключно фізична особа, хоча в тексті КК України вживаються різні законодавчі конструкції: особа, яка вчинила злочин невеликої тяжкості, середньої

тяжкості, тяжкий або особливо тяжкий злочин; особа, яка вчинила умисний злочин; особа, яка вчинила злочин з необережності тощо. Застосування до юридичних осіб заходів кримінально-правового характеру є раціональним кроком. Притягнення до відповідальності юридичних осіб в різних країнах вирішується диференційовано, однак, основним критерієм залишається її ефективність та дієвість. Проаналізовано різні теорії співвідношення осудності та обмеженої осудності, та запропоновано уточнення загальної норми, передбаченої ч. 1 ст. 18 КК України, що дозволить уникнути непорозумінь та двозначності в КК України – вважати суб'єктом злочину особу, яка вчинила злочин у стані осудності або обмеженої осудності. Детально вивчено поняття неосудності та проаналізував її законодавчу формулу, визначено та ґрунтовно охарактеризовано основні критерії неосудності (юридичний та медичний). Визначено вік, як сукупність якісних та кількісних характеристик. Констатовано, що для кримінального права мають значення біологічний та психологічний вік у своєму взаємозв'язку, які утворюють поняття віку кримінальної відповідальності. Систематизовані наукові погляди щодо віку суб'єкта злочину на кілька груп. Вивчено зарубіжний досвід з цього питання.

У розділі 3 дисертації **«Спеціальний суб'єкт та кваліфікація злочинів з урахуванням особливостей суб'єкта»**, який містить два підрозділи, досліджено поняття спеціального суб'єкта злочину, його ознаки та зміст, а також питання кваліфікації злочинів з урахуванням ознак спеціального суб'єкта злочину. Наведені різні підходи вчених до визначення поняття спеціального суб'єкта злочину, проаналізовано їх, виокремлено позитивні та негативні риси. На основі чого запропоновано визначити у КК України спеціальний суб'єкт, як фізичну осудну або обмежено осудну особу, яка вчинила злочин у віці, з якого може наставати кримінальна відповідальність, та наділена додатковими ознаками, визначеними в нормах Особливої частини КК України. Акцентовано увагу на доречність вживаного в законодавстві терміну службової особи, його співвідношенні з посадовою особою, а також вивчено закордонний досвід кримінально-правового врегулювання діянь вчинених службовими особами. Подано низку найактуальніших питань кваліфікації окремих злочинів, вчинених спеціальним суб'єктом та обґрунтовується доцільність їх аналізу. Виокремлено типові правила кваліфікації злочинів зі спеціальними суб'єктами. Наведено позитивні аргументи щодо можливості визнання загального суб'єкта злочину співучасником у злочинах зі спеціальними

суб'єктами. Загальний суб'єкт може бути визнаний співучасником (співвиконавцем) злочину за умови виконання ним хоча б частини запланованих діянь (які становлять об'єктивну сторону злочину).

Загалом позитивно оцінюючи теоретичну і практичну значимість дисертації Н.Г. Таран, її актуальність і наукову новизну, слід відмітити, що положення дисертації також містять окремі **зауваження, недоліки чи спірні моменти**, зокрема:

1. У рамках розділу першого дисертаційного дослідження «Кримінально-правовий зміст, історичні та порівняльно-правові засади дослідження суб'єкта злочину в кримінальному праві», на нашу думку, здобувачці слід було б виокремити окремий підрозділ, який присвятити питанням методології наукового дослідження. Це пояснюється тим, що вибір вдалого комплексу методів дослідження є запорукою якісної, ґрунтовної та аргументованої наукової роботи. При виборі потенційних методів дослідження автор повинен використовувати методологію пізнання, методологію практичної цільності та методологію оцінки досліджуваного явища – суб'єкта злочину, його ознак та суміжних кримінально-правових категорій. На жаль, конкретизованих положень про методологічну базу дисертаційного дослідження у роботі немає.

2. Досліджуючи у розділі другому дисертаційного дослідження «Кримінально-правові ознаки суб'єкта злочину» зарубіжний досвід законодавчого врегулювання питань про суб'єкт злочину та його основні ознаки (фізична особа, осудність та вік кримінальної відповідальності), а також визначаючи можливості використання позитивного іноземного досвіду в кримінальному законодавстві України, здобувачка робить цілу низку цікавих висновків з практичної та теоретичної точок зору. Однак, не зовсім зрозуміло, чому автор приділила значну увагу досвіду ряду країн Європи, США та Азії, при цьому залишивши поза своєю увагою більшість держав пострадянського простору. Тому вважаємо, що звернення до оцінки досвіду кримінально-правового регулювання питань про суб'єкт злочину у державах, що утворилися після розпаду СРСР, через близькість і спорідненість низки нормативних положень, було б актуальним і доречним.

3. Розкриваючи питання про вік кримінальної відповідальності суб'єкта злочину у підрозділі 2.3 дисертації «Вік, з якого може наставати кримінальна відповідальність», авторка констатує, що для кримінального права мають значення біологічний та психологічний вік у своєму взаємозв'язку, які утворюють поняття віку кримінальної відповідальності, та пропонує знизити

вік кримінальної відповідальності, що, на нашу думку, не зовсім відповідає сучасним потребам кримінального права. Наша позиція аргументується існуючим загальнонаціональним курсом на гуманізацію кримінально-правових покарань та економію ресурсів на заходи кримінального-правового впливу. В останні роки у провідних демократичних державах світу такий підхід знаходить все більше прихильників серед науковців і в межах відповідних кримінально-правових норм.

4. Визначаючи ознаки спеціального суб'єкта злочину, авторка вказує, що вони мають надзвичайно важливе значення для кваліфікації злочину, виконуючи при цьому три основні функції – криміналізаційну, розмежувальну та кваліфікаційну. Однак, дисертантка майже не розкриває зміст перелічених функцій, не дискутує, про формат і межі їх реалізації, не піднімає питання співвідношеннями між цими функціями, не моделює типові ситуації, що можуть мати місце при правозастосуванні. Вважаємо, що в межах дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук, варто було б більш широко та детально розкрити зміст та суть даних функцій.

5. Виокремлюючи типові правила кваліфікації злочинів, які вчинені спеціальними суб'єктами (підрозділ 3.2 дисертації *«Проблеми кваліфікації злочинів з урахуванням ознак спеціального суб'єкта злочину»*), на нашу думку, дисертантка не зовсім точно з'ясувала та дала відповіді на суперечливі питання кваліфікації злочинів, вчинених спеціальними суб'єктами у співучасті з загальними. Переконані, що здобувачці вдалося б більш змістовно розкрити питання кваліфікації, якби вона навела приклади з слідчої та судової практики не лише України, але й іноземних держав.

6. За нашим переконанням, робота також би виграла за рахунок: а) розширеного підходу до класифікації суб'єктів злочинів і детального виділення відповідних критеріїв та груп для цього; б) відмови від широкого вживання терміну «проблеми» щодо суб'єкта злочину, адже проблеми вирішуються в докторській, а не кандидатській дисертації; в) моделювання законодавчих пропозицій не тільки до ст. 18, а й до ст.ст. 19–22 КК України; г) встановлення більш чітких системних зв'язків між суб'єктом і потерпілим при вчиненні злочину першим з них тощо.

Проте висловлені критичні зауваження істотно не впливають на загальну позитивну оцінку дисертаційного дослідження, яке є комплексним і системним особистим дослідженням Н.Г. Таран, оскільки більшість з таких зауважень є або дискусійними, або відбивають персональну позицію

опонента, або можуть бути предметом обговорення в ході прилюдного захисту дисертації.

Висновок про відповідність дисертації вимогам Порядку присудження наукових ступенів. На підставі вищевикладеного вважаю, що дисертація Таран Наталії Григорівни «Суб'єкт злочину у кримінальному праві України: теоретичні та прикладні аспекти», є завершеною кваліфікаційною працею, в якій отримано нові науково обгрунтовані результати, що у сукупності розв'язують конкретне наукове завдання, яке має істотне значення для кримінального права. Сама дисертація відповідає вимогам Порядку присудження наукових ступенів, затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України від 24 липня 2013 р. № 567 (зокрема, п.п. 9, 11, 12), із змінами та доповненнями, вона є комплексним, самостійним і завершеним науковим дослідженням, а тому її авторка Таран Наталії Григорівни, з урахуванням значимості проведеного дослідження й отриманих результатів, на підставі публічного захисту, заслуговує на присудження їй наукового ступеня кандидата юридичних наук (доктора філософії) за спеціальністю 12.00.08 – кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право.

Офіційний опонент –

начальник контрольного відділу
аналітичного управління
Департаменту організаційно-аналітичного
забезпечення та оперативного реагування
Національної поліції України,
доктор юридичних наук, професор
полковник поліції

А.В. Савченко